

96461929-6	02/01/2026	הארץ - תרבות וספרות	עמוד 2	1	25.11x22.61
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציורו - 80790					

סמל העם היהודי :

סמל העם היהודי

גרשם שלום בספריית ביתו צילום: עליזה אורבך / הספרייה הלאומית

אחרי מותו של חוקר הקבלה גרשם שלום מונה אברהם שפירא לעורך האחראי של כתביו. עוד קודם לכן הוא טרח רבות להביא להשלמתו ולפרסומו של חיבורו הלא-גמור של שלום על המגן דוד

דוד אוחנה

בין יתר מפעולותיו של אברהם שפירא (פצ"י), הוא הקדים מבואות רבים לכתביו ולמאמריו של גרשם שלום והאיר בהם את משנתו ואת דרכו ההגותית של מורו ורבו, שלדבריו היה "מא" חרוני מגלמיו המרכזיים של הגניוס היהודי היוצר במאה העשרים, מכונן חקר המיסטיקה היהודית ואחד מאבות חוכמת ישראל בזמננו". פצ"י הביא מדבריו של ס' יזהר על "חכמי ישראל" ששלום נמנה עמם: "והלא רק לפני זמן לא רב הייתם יכיר לים למצוא כאן אנשים, ציבורים גדולים ושלמים, שכל אחד מהם לחור וכולם כאחד היתה להם איזו אמת קולקטיבית גדולה ומשותפת לכולם, אמת מדליקה רבים, גדולה מן החיים, ממש אמת אחת כפיים". ואכן שלום היה מקרה בוחן מובהק ל"חכמי ישראל".

שלום עצמו, שהיה משל וסמל למה שכיניתי "המנדרניים של ירושלים", מורי הלכה של האוניברסיטה העברית בירושלים, העמיד במרכז מחקר רו המונומנטלי את חקר הסמלים. ההיסטוריה של הדת היתה בעיניו קודם־כל הבנת השפה הסמלית, אותה מגמה שהיתה המכנה המשותף לחוג ארנוס, חוג של בכירי היסטוריוני הדת ששלום נמנה עמם ושהתנהל בהשראת קרל גוסטב יונג באסקוניה, שווייץ, מסוף שנות הארבעים ועד 1976. אסכולה זו שמה לה למטרה לחקור את הפנומנולוגיה של שפת הסמלים הדתיים. שלום גרס כי אלוהים החי מדבר בסמלים ו"היהדות יותר מכל היתה corpus symbolicum". הסמל הוא המנוע המפעיל של החוויה הדתית אך גם של התודעה הלאומית. לא פלא שאחד הסמלים המרכזיים שחקר שלום היה המגן דוד.

פצ"י טרח רבות להביא את חיבורו הלא-גמור של שלום על סמל זה להשלמתו ולפרסומו. מסתו של שלום, שהתפרסמה לראשונה ב"לוח הארץ" תש"ט, היא חיבור מלומד על גלגולו של הסמל הזה בתי רבות שונות ועל שלבי גיבושו בתרבות היהודית. שלום מצא שסמל המגן דוד במקורו הימי ביניימי אינו יהודי אלא קמע מסורתי נגד כוחות הרע.

כשפקד פצ"י את שלום בקיץ תשמ"א בביתו בירושלים הוא העלה באוזניו "הצעה חריגה, שלא ידעתי אם תתקבל על דעתו; ניסיתי לעורר אותו להכין מהדורה ערכנית לחיבורו 'מגן־דוד: תולדותיו של סמל', שתלווה בלוחות ובתמונות שי מחישו את מקומו של סמל זה בתרבות היהודית בעבר ובהווה. שלום נענה ליוזמה זו וביטא נכד נות להקדיש לכך זמן ורצון". זמן קצר לאחר מכן, ב-21.2.1982, מת שלום ופצ"י נתבקש על־ידי עמיתיו הבכירים באוניברסיטה העברית ובאקדמיה הלאומית הישראלית למדעים לערוך את כתבי עוד בנו שיראו אור בהוצאת עם עובד. פניה, אלמנתו של שלום, פתחה לפניו את תיקי העיזבון, רובם בכתבי־יד גרמני, שעסקו במגן דוד בהקשרו ההיסטורי ובמקומו התרבותי.

שלום כותב שאפשר שהופעתו הקדומה ביותר של דמות ההקסגרם, שני משולשים הנעוצים זה בזה במהופך, נמצאה בחותמו של יהושע בן עשיהו בשנת 600 לפנה"ס. הכוכב בעל שש הפינות הופיע שוב בבית הכנסת של כפר נחום מהמאה השנייה־שלישית. לצד האפריו (רכיב אדריכלי קישוטי) שנמצא בבית הכנסת היה גם צלב קרס, ועל כך העיר שלום, "איש לא יטען שמשום כך אפשר לראות גם בו סמל יהודי". בנוסף לסגולי תו המאגית נעשה המגן דוד גם לסמל המלכות, הספירה העשירית באילן עשר האצילות או הכוחות שבהן מתגלה האלוהות. משם נסק הסמל לרגע "שבו הגיעה הקריירה המאגית של המגן דוד לשיאה, ומחיתולי המאגיה עולה הסמל לחזון הגאולה של השבתאים".

בפראג הועלה הסמל על נס וב-1527 קידר מו יהודי העיר את פני הקיסר פרדיננד הראשון "בדגל גדול ויפה" שהמגן דוד כיכב בו ושנשמר עד היום בבית הכנסת אלטנוישול, ובדיוק מאה שנה לאחר מכן אישר פרדיננד השני את המגן דוד כחותם הקהילה בפראג. ב-1655 נמצא הסמל הזה על חותם הקהילה בווינה, ושנה לאחר מכן נחשפה שם לראשונה הנגדה של המגן דוד והצלב כסמליהן של שתי הדתות. ואולם יש לזכור שבנגידו לצלב המגלם תוכן רליגיזיו של הנצרות המגן דוד אינו מביע כל תוכן יהודי ספציפי. דווקא בימי שיא התיפשטותו במאה ה-19, טוען שלום, ריקנותו התוכנית של המגן דוד היתה עדות לשקיעת היהדות. ואז עלתה הציונות שביקשה לחדש את פני האומה. המגן דוד כיכב בראש הגיליון הראשון של Die Welt, כתב העת הציוני שערך הרצל, ונעשה סמל הציונות בקונגרס בבזל, לא כמגלם תוכן דתי של היהדות בעבר אלא כמסמל לאומי של תקוות העתיד.

הנה כי כן, שלום סוגר את המעגל במהלך הדיאלקטי שעשה הסמל: "יותר משעשתה הציונות להקנות למגן דוד הילה של סמל אמיתי, עשו זאת

אותם פריצי אדם, שקבעוהו בצורת המגן דוד הצהוב כאות קלון למיליוני בני עמנו. בסימן זה נהרגו ובי סימן זה עלו לארץ ישראל. ואם אמנם יש קרקע המי צמיח משמעות לסמלים, הריהו כאן". פצ"י, היהודי החילוני מקיבוץ יזרעאל, רועה צאן ואינטלקטואל, איש ארץ ישראל העובדת וחוקר המחשבה היהודית, היה זה שחיבר בין עבודת הכפיים לחור כמת ישראל. לא פלא שמצא בשלום בעל ברית ודגם השראה לגשר הדיאלקטי שיש לבנות בין אנשי העמק ליושבי ההר.

במבוא לשני קבצי מאמריו של שלום "עוד דבר" (1989) שואל פצ"י, עורך האסופה, את שלום, "האם אפשר גם לומר שהתפישה הדיאלקטית, הן את ההיסטוריה והן את התהליכים בחיי חברה ואדם, תואמת את שורש נפשך, אם להשתמש בשורש קבלי?" ועונה שלום, "על זה אינני מוכן לענות... כנראה שכן... אחרת לא הייתי משקיע ארבעים שנה בעבודה ובמחשבה אינטנסיבית בדרכים כאלה פחות או יותר. אני מניח שאם כך נהגתי ופעלתי, אני למד מן המעשה גופו שזה אינו זר לי, אינו זר לשורש נשמתי. כתבתי במאמרי על חוכמת ישראל, שהצד הועיר־בורגני שביהדות הוא בזה שהעלימו עין מן הפרדוקסים של המציאות של היהדות, של מציאות היהודי בעולם, של מציאות היהודי בהיסטוריה, של הדיאלקטי עצמם, ופישטו את הדבר. אף פעם לא מצאתי הנאה וסיפוק מתיאולוגיה יהודית מסור־

תית רציונלית". הסתירות והמתחים הם ששבו את ליבו של חוקר הקבלה. במבוא שכתב לספר הראיונות "רציפות ומדר: גרשם שלום באומר ובשיח" (1994) מביא פצ"י מדר־בריו של שלום על הכרה ב"באמת העמוקה בדבר הדיאלקטיקה של ההיסטוריה... בתהליך ההיסטורי מביא מיצוי של מידה היסטורית לגילוי היפוכה. תוך כדי הגשמתה של מידה אחת מתגלה היפוכה". דיאלקטיקה יהודית זו נחשפה מההשכלה היהודית והתנועה הציונית ועד המשטר הנאצי, שעה שהסמל המאגי של המגן דוד אומץ באירופה כמייצג של העם היהודי. הנאצים צבעו אותו בצהוב וסללו בכך את דרכם של היהודים להזרה, להשפלה ולבסוף להשמדה. יש הטוענים שבחקירתו הגניאלוגית עשה שלום הומניזציה של סמל העם היהודי ובכך חילצו מידי שומרי החומות השמרנים והפכו לסמל אוניברסלי המייצג אף את הרפורמים (שנודעו בחתירתם למי חיקת כל יסוד מיסטי ומאגי ביהדות המודרנית), ויש המבקרים את שלום שטען שהשמדת יהודי אירופה היא שהטעינה את הסמל במשמעותו המיתית. כמו גרמנים רבים שלום קרא את מלחה"ע השנייה ואת ההיסטוריה של אירופה המודרנית קריאה אפוקליפטית, כאירוע מיתי. אלמלא פצ"י ספק אם היינו זוכים לקרוא במסתו המופלאה של שלום על גלגוליו הדיאלקטיים של המגן דוד. בכך אפשר שהאיר את תרומתו של שלום עצמו לחיבור שבין לאומיות למיסטיקה.